Szépe György **Brassai Sámuel – többek között – mint** **alkalmazott nyelvész**

1. Mi hát az alkalmazott nyelvészet?

Az elmúlt három évtizedben többen próbálkoztak ennek meghatározásával az ‘alkalmazás’ feladataink és témáinak figyelembevételével. Itt más szempontból próbálom ezt megközelíteni.

Ennek a megközelítésnek két kiindulópontja van. Az egyik arra utal, hogy ‘alkalmazott nyelvészet’ voltaképpen egy viszony létrehozása (a) egy – nyelvvel (is) kapcsolatban álló – gyakorlati feladat és (b) a megoldáshoz szükséges tudományos (köztük nyelvészeti) ismeretek, valamint mindenféle tapasztalatok alapján. Maga az ‘alkalmazott nyelvészet’ problémamegoldó kutatás; ha a kutató is része valamilyen módon a kutatandó folyamatnak, akkor ‘akció-kutatás’. Ennek megfelelően az alkalmazott nyelvészetnek nincs saját általános módszere, de természetesen kutatási hagyományai vannak; folyton megújuló módszerét az egyre újabb problémák megoldásából gyarapítja. Az alkalmazott nyelvészet folyamatos megújulásához hozzájárul az a figyelem is, amellyel az alkalmazott nyelvészek a tudománynak (elsősorban a nyelvtudománynak) a fejlődését kísérik. Itt jegyzem meg, hogy az utóbbi időben a pszicholingvisztika vagy/és a szociolingvisztika állandó elemeivé vált az alkalmazott nyelvészeti kutatásnak.

A másik kiindulópont a kutatás felhasználásában, annak megkezdésében való közreműködésre utal; ez az alkalmazott nyelvészet keretében működő nyelvészek (az ‘alkalmazott nyelvészek’) elkötelezettsége. Ebben az attitűdben olyan elemek találhatók, mint felelősség, pedagógus/ismeret-terjesztő szándék, sőt „prófétaság”.

Nyilvánvaló, hogy ez a XX. század derekán keletkezett szkéma csak ‘visszavetíthető’ a korábbi korszakokra. Brassai munkásságára azonban nagyon is érvényesnek látszik ez a visszavetítés.

2. Tér, idő és milieu

Brassai Sámuel életét – egy évtizednyi kényszerű távollétet kivéve – Erdélyben töltötte. Erdély a XIX. század első felében az osztrák-magyar monarchia keleti részéhez tartozott, amely gazdaságilag a monarchia nyugati részének ellenőrzése alatt állt, politikailag pedig a bécsi, császári központ uralkodott felette; ebben az időben a történeti Erdély hivatalosan nem tartozott Magyarországhoz. Történeti, nyelvi és kulturális szempontból azonban Erdély ekkor is a két magyar haza egyike volt.

Ausztria és vele együtt a monarchia lassanként kicsúszott Európa centrumából a periféria felé. A monarchián belül a keleti – magyar – részek a XIX. század utolsó harmadáig a perifériához számítottak. A két magyar haza közül – mind az egyesítés előtt, mind azt követően – Erdélyre esett szinte mindenképp a legkevesebb. A kivétel – mint látni fogjuk – épp abban nyilvánult meg, ami a jövőre irányult: a nyelv, az irodalom és a tudomány minőségének a területén.

Ha csak a centrum/periféria ellentétére figyelnénk, akkor Erdélyt és benne Brassait perifériusnak kellene tekinteni. Az én mondanivalóm azonban épp az, hogy (a) maga a centrum(ok) és a perifériá(k) viszonya is változik egy olyan mozgalmas időszakban, mint a XIX.

század volt; (b) s épp a jelen témákban (talán még sok egyébben is) irreleváns a centrumnak és a perifériának a szokásos megkülönböztetése⁸⁸

Egyébként Brassai Sámuelnek három generációt átfogó élete és több mint két generációt átívelő tudományos pályája során – ahogy én látom – volt olyan időszak (a XIX. század első felében), amikor Kolozsvárnak egész magyar nyelvterület szempontjából nagyobb súlya volt, mint bármely egyéb városnak. A XIX. század harmadikharadában pedig Kolozsvár lett az egyesített – és az előző korszaknál nagyobb önállósággal rendelkező – Magyarország „másodközpontja”. S mindig is megmaradt Erdély szellemi központjának ez a több funkciós város.⁸⁹

Brassai ‘milieu’-je összetett volt: végigkísérte az unitárius közösség, a kolozsvári magyar művelődési intézmények, majd az új kolozsvári egyetem, a magyar nyelvű tudományos sajtó, életének egyes szakaszaiban a ‘M. Tud. Akadémia’; majd lassanként a tanítványok. Harcokban eltelt életének a vége felé általános tisztelet övezte. Mégis úgy látszik, hogy meglehetősen magányos alkotóként élte le életét. Az az értelmiségi szellemi környezet, amely a fenti intézményekből körülvette racionalista és liberális elemekből tevődött össze (sajátosan erdélyi hagyományörző keretezésben). (Talán aktívan zenélő emberként több barátja és társa volt, mint tudósként.)

Brassai életének színtere tehát hullámzó fontosságú volt. Tőle eltérően, az őt körülvevő közeg nem tartozott a kataklizmaszerűen megnyilvánuló változtatások előidézőinek élvonalába; s ez is hozzájárult ahhoz, hogy Brassai ‘iskolákon kívül’ maradt meg eredeti gondolkodónak. (Ennek természetesen másféle okai is lehettek, például az abroncsokba bele nem férő polihisztor szélesebb ‘látótere’⁹⁰, aztán a szintén emlegetett autodidakta formálódása⁹¹ és meg nem alkudó természete.)

3. A nyelvújítás százada

Nem ez az alkalom, hogy a nyelvújítás ügyében kellene kifejteni a véleményemet, mindössze néhány olyan kérdést próbálok szóba hozni, amelyek Brassaival kapcsolatban elkerülhetetlenek.

A nyelvújítás – mint „nyelvi korpusz-tervezés” – összekapcsolódott a magyar nyelvnek hivatalos nyelvvé emeléséért folytatott harcokkal, amelyek a „nyelvi státusz-tervezés” körébe tartoznak. A „státusz-tervezés” révén a folyamat voltaképpen részévé vált a magyar függetlenség visszaszerzésére irányuló politikai törekvésnek. (A nyelvtervezésnek ez a dichotómiája nem feltétlenül releváns a magyar reformkor vonatkozásában; az új státuszhoz új korpuszra volt szükség, ez tekintendő egyébként a magyar anyanyelvi iskolázás (s ezáltal a „demokratikus művelődéspolitikai”) előfeltételének is. Ez a következőket jelentette: a kor szükségleteit kielégítő szakszókincs, magyarul könnyen olvasható értekező próza (hisz’ akkor

⁸⁸ Természetesen a legjelentősebb szellemi központoktól és a ‘világklasszis’ egyetemektől való földrajzi távolság megmarad mindenféle szemléleti keretben; ez erdélyi (és nemcsak erdélyi) protestantizmusra nagy hatást gyakorló külföldi vallási központok nagy mértékben egybeestek a korszak elsőosztályú tudományos központjaival. s hadd tegyem még ehhez hozzá, hogy akadt olyan főúri könyvtár – épp Brassai életében is –, valamint egyházi és kollégiumi könyvtár, amely hozzájárult a földrajzi távolság legyőzéséhez.

⁸⁹ a történeti konstellációt is jellemzi Brassai „helye és funciója a korabeli Erdély szellemi életében, melyben lehetséges, értelmes és szükséges volt egy éppen afféle pálya, mint Brassaié” (Vekerdi, 1972, 123). – Kolozsvár szerepére vö. Egyed (1994).

⁹⁰ Ennek pedig kétségtelenül szerepe lesz abban a tudománytörténeti elhelyezésben, amit Terts István fog bemutatni előadásában.

⁹¹ „Az, hogy Brassai mint nyelvész lényegében autodidakta volt, szintén inkább előnynek, mint hátránynak számított, hiszen egy autodidakta gondolatai bizonyára kevésbé futnak előre meghatározott pályán, s bizonyára mentesebbek az előítéllettől, a nem bizonyított, csak igaznak vélt hiedelmektől, mint az egy-egy nyelvészeti iskola nevelte fiatal nyelvészeké” – írja nagy ívű tanulmánya elején É. Kiss Katalin (1988, 176).

már olvasható volt csodálatos magyar nyelvű költészet), kiművelt beszéd kifejtését. Mindehhez szükség volt olyan grammatikára, amely tapasztalati szempontból helytálló és épp azokat a jelenségeket írja le, amelyek – a latinnal és a némettel szemben – a magyar nyelv sajátosságainak tekinthetők (s természetesen mindehhez kellett eredeti alkotók is, mint Brassai). S természetesen elengedhetetlen volt – mint minden nagyobb méretű közösségi változáshoz – egy megfelelő ideológia, az ügyet képviselő „aktivisták” rétege és egy összetett közvetítő szervezeti keret, amelynek részletezése itt nem feladatom.

Szinte minden gondolkodót és cselekedni akarót megérintett valamilyen módon ebben a nagy században a nyelv. Ennek az érdeklődésnek a szélessége a század első két harmadában messze túlhaladta a század végének professzionista nyelvészetét.

Brassai több szálon is kapcsolódott ehhez a történeti korszaknyi mozgalomhoz, amelyben a politikai és a művelődési motivációjú nyelvészkedés lassan átadta a stafétát a pozitivisták egyetemi nyelvtudománynak. Brassai is fokozatosan vált nyelv iránt érdeklődő értelmiségből nyelvészetileg művelt nyelvész tudóssá. 'Alkalmazott nyelvészeti' hozzáállása azonban mintha pályájának konstans elem volna; (bizonyos filozófiai elemek mellett) ez lehetett pregnáns személyiségének az a magja, amelynek révén – mintegy „aktivistaként” – több területen is tudott gyakorlati segítséget nyújtani annak a közösségnek, amelyhez tartozott.⁹²

Az tehát a XIX. században nem külön szenzáció, hogy a „polihisztor” Brassai folyamatosan foglalkozott nyelvi kérdésekkel. Az viszont már nagyon érdekes, hogy mindezt milyen erdetiséggel és milyen szinten művelte.

4. Kitérés Brassai nyelvismeretére

A XIX. század első felében bizonyos szint felett egy tanult magyarországi/erdélyi értelmiségnek jól kellett ismeri a latin nyelvet (amely a XIX. század derekáig hivatalos nyelv volt) és beszélni is kellett németül, amely mégiscsak a presztízs nyelv volt abban a birodalomban, amelynek a magyarok országai de facto a részei voltak. S ezen felül természetesen a tanult emberek túlnyomó többsége magyarul is tudott: vagy ez volt az anyanyelve, vagy neveltetésének valamely szakaszában fontossá vált számára a magyar.

Brassai magyar anyanyelvű volt, mint az erdélyi unitáriusok; anyanyelvéhez egész életében érzelmiileg is kötődött, azonkívül, hogy óriási energiát fordított arra, hogy kialakítsa a magyar nyelv saját tudományos leírásának a kereteit.⁹³ Gyermekkorában tanult németül, amit olyan jól elsajátított, hogy egyik publikációs nyelvvé vált.

Brassai poliglott volt. Különféle indíciumokból kitűnik, hogy francia, angol, olasz, a szláv nyelvek és feltehetőleg a román nyelv is repertoárjba tartozott, akárcsak a görög, a „szankrt” (amit így írt) és több keleti nyelv.⁹⁴ (Viszont mintha kimaradt volna a század közepének magyarországi finn/finnugor divatjából.) Teljes nyelvismeretének képét feltehetően könyvtárának jegyzékéből lehet majd megbecsülni. Egy nyelvész esetében a nyelvismeretnek az elsődleges kommunikációs funkció mellett (sőt néha attól függetlenül) kettős ráadás-funkciója van: a szakirodalom olvasása, valamint a nyelvi példák felhasználása. (A kettő persze nem

⁹² Nem lehet véletlen, hogy a nyelvet és annak tanítását (a 'methodistica'-t) tekintette munkássága legfontosabb részének; „Állított encyclopaedismusom kulcsa az, hogy nekem csak egy tárgyam, egy tudományom van: a módszertan, elméletben és gyakorlatban...” (idézi Pálfi, 1900, 11)

⁹³ Egyik legjobb ismerője a – főleg a mondattant kutató Brassairól készített alapos tanulmányában – azt írja, hogy „Brassainak általában jó magyar nyelvérzéke volt. Jó meglátásai voltak nyelvhelyességi kérdésekben, ha néha kissé egyoldalúan túlságos jelentőséget tulajdonított is az erdélyi nyelvszokásnak” (Eleki, 1950, 358). (Hadd tegyük hozzá, hogy mintha Brassai előtt az egységes magyar nyelvnek 'policentrikus' normája lebegett volna eszményként.)

⁹⁴ Kozma (1900, p. 237) írja, hogy irodalmi fordítása jelent meg angoltól, franciától és oroszról. – Pálfi idézi Brassaitól, hogy „... én az idevágó német, francia, angol irodalmat meglehetősen ismerem és nyelvtanítások különböző módját magamon és másokon megkísértettem” (1900, 12). – Egyébként „Nála valóságos szenvedély, lelki szükséglet, az értelmi gyönyörök legfőbb forrása a nyelvtanulás és a nyelvvel való foglalkozás” – írja Pálfi (1900, 4).

feltétlenül esik egybe: a tipikus nyelvi kombináció az lehetett, hogy német/francia/angol/latin metanyelven olvashatta a nyelvész egy további nyelv grammatikáját.)

A szélesebb nyelvismeret a XIX. század magyar nyelvészek között egyébként nem volt ritkaság; azok is jól tudtak németül és latinul, akik nyelvműveléssel foglalkoztak.

5. Brassai alkalmazott nyelvészetinek tekinthető témái

A mai elméleti/alkalmazott nyelvészeti megkülönböztetést visszavetítve, Brassainak a következő témái tekinthetők alkalmazott nyelvészeti jellegűnek (vagy egyszerűen: közvetlen célúnak és praktikus felhasználhatóságúnak):

- a) gyakorlatinak szánt nyelvtankönyvek írása,
- b) az idegen nyelvek tanítása,
- c) kontrasztív nyelvészet (interlingvális alkalmazott nyelvészet),
- d) fordítástan,⁹⁵
- e) nyelvművelés.⁹⁶

Ne felejtsük el, hogy Brassai – a jelenlegi distinkciók szerint – nemcsak ‘alkalmazott nyelvész’ volt, hanem egyszerűen ‘lingvista’, vagyis olyan nyelvész, aki egy nyelvet tudományos igényrel leír, annak szabályait megadja, s mindezt explicit és ellenőrizhető módon teszi. (Ebből a szempontból közömbös, hogy a leírás szinkronikus vagy diakronikus magyarázó elveket használ fel, hiszen ekkoriban ez a megkülönböztetés még nem létezett. S ebben a minőségben az is indifferens, hogy az anyanyelvét vagy más nyelvet ír le.) Helyénvaló azt is megemlíteni, hogy Brassai nemcsak szintaxis-kutató volt, hanem figyelemre méltóan művelte a szinkron morfológiát, ‘aspektológiát’ és lexikológiát is; ezekben segítséget nyújtott számára a mondattani kiindulópont.

Más diszciplínák keretében is tekintettel volt a nyelvre Brassai: irodalmi és esztétikai tevékenységében,⁹⁷ logikára irányuló műveiben. Szinte mindenki egy kissé filozófus volt a század első felében, a ‘filozófia’ pedig valamilyen módon tekintettel volt a nyelvre.⁹⁸ Brassai, aki természettudósnak indult (bár – szerintem – sokkal jelentékenyebb nyelvészé vált), csak az induktív kutatás igényessége, s talán a Schleicherhez közelítő „naturalista” felfogása⁹⁹ származott a természettudományoktól; a módszernek a központba állítása valószínűleg filozófiai hatás. Brassai racionalista és a Humboldt-utáni paradigmában működött; ennek folytán nyelvfelfogása az átlagostól eltért: a közösségi [‘nem-privát’] nyelvi felfogása kihatással lehetett arra is, hogy nyelvészetéből mit és hogyan kívánt ‘alkalmazni’ praktikus célokra.

⁹⁵ Vö. Klaudy, 1991.

⁹⁶ Vö. ezen a konferencián Grétsy László előadásával; ezzel a témával másutt kívánok foglalkozni. Hasonlóképpen más keretben tervezem azt, hogy visszatérjek Brassainak az anyanyelv oktatásával kapcsolatos nézeteire.

⁹⁷ a nyelvet mint olyant azonban Brassai nem tekintette esztétikailag minősíthetőnek (vö. É. Kiss, 1988, 192).

⁹⁸ Ez a nyelvészeti paradigmákön való kívülállása, filozófiai felfogása (amelyben a nyelv – ma úgy mondanánk – társadalmi jellege is fontos volt) következtében utasította el mind a neológiát, mind az ortológiát a nyelvújításban (vö. É. Kiss, 1988, 192). – a magyar nyelvújítás eszméinek figyelemre méltó tudománytörténeti elemzése olvasható Békés legutóbbi művében (1997); ezt Terts István kapcsolja össze Brassaiával előadásában.

⁹⁹ Máté (1997, p. 69) hivatkozik – Balázs János nyomán – Ponori Thwerewk Emilre, aki szerint Brassai „a nyelvészet mind módszerében, mind gyakorlati irányára nézve a természeti tudományok édes testvérének tartotta”. Vö. É. Kiss, 1988, 177.

6. Az „Okszerű vezér a német nyelv tanulásában” rövid jellemzése¹⁰⁰

Helyénvalónak látszik az alkalmazott nyelvészet szempontjából legjelentősebbnek tartott művére külön figyelmet is fordítani.

Brassai – amennyire meg tudtam állapítani – 1830 és 1832 között kezdett el alaposabban foglalkozni az idegen nyelvek tanításával.

Az *Okszerű vezér* elsősorban középiskolai tanulók számára készülhetett, akik már tanultak latint, tehát (a) egyrészt tudják, hogy mit jelent egy idegen nyelvet tanulni, (b) megvan rá a típusbeli¹⁰¹ mintájuk a latin.

Brassai olyan egyéni tanulást igénylő kézikönyvet kívánt készíteni, amely felkészíti az iskolai (és iskolán kívüli) tanulót a német nyelv használatára és a gondolkodását is fejleszti; ma azt mondanánk, hogy a tantárgy ‘formatív’ funkcióját (is) hangsúlyozta.¹⁰² (Pedagógiai célja ennél modernebb: a tanulás megtanítását tartja alapvető feladatának.) Hogy hol tanul majd meg ez a tanuló németül beszélni is? – kérdezhetnénk. A gyakorlati életben, hangzana a válasz. Vagy már tudott a tanuló beszélni valaminő errefelé beszélt változatán a németnek, vagy pedig a helyes grammatika ismeretében könnyebben, de főleg jobban meg fogja tudni tanulni a beszédet, akkor, ahol és amikor arra alkalma lesz.¹⁰³

Az olvasás és a fordítás persze így sem lebecsülendő célkitűzés; főleg akkor nem, ha azokat a tankönyvíró módszertanilag is komolyan veszi. Márpedig Brassai ezt nagyon komolyan vette: könyve tele van fordítandó gyakorlatokkal. A könyv műfaja ebből a szempontból valóságos ‘working book’ [vagyis ‘munkafüzet’ vagy inkább ‘munkáltató tankönyv’].

Bár Brassai is sikeresen tanított nyelveket (erről több helyen ír), nem vagyok benne biztos, hogy saját maga is (sikeresen vagy egyáltalában) tanította volna ezt a tankönyvet; ha megtette, akkor az nem lehetett könnyű feladat: legfeljebb vezérkönyvként (vagyis más oktatási eszközökkel együtt) lehetett használható.

Brassai ugyanis célkitűzéseiben volt egészen praktikus, de a megvalósításban nagyon erősen érvényesült a teoretikus grammatikus; így például a lehető legnagyobb következetességgel indult ki teljes mondatból a nyelvoktatásban. Ezáltal a tankönyv ma már inkább egy kontrasztív grammatikai kézikönyv benyomását kelti. S megjelenik benne a kontrasztív módszer kétféle kiterjesztése is: a nyelvek típusainak összevetése (például a coniunctio tárgyalásában), illetve a nyelvek érintkezése [languages in contact] (a körmondatnál kapcsolatban).

¹⁰⁰ a kétrészes mű I. kötete első ízben 1845-ben jelent meg, majd pedig 1882-ig további három kiadásban.

¹⁰¹ Brassai (1897, 500) bizonyítja, hogy jól ismeri az agglutináló/flektáló nyelvi jelenségek megkülönböztetését, de ezeket differenciáltabban kezeli, mint korai nyelvtipológia szerzői. Nyelvtankönyvében alkalmanként fel is használja ‘kontrasztív’ céllal a tipológiai eltéréseket.

¹⁰² „A nyelvtanítónak nemcsak az a feladata, hogy a tanulót a nyelv birtokába juttassa – ezt a pesztra is megteszi – hanem azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a nyelvtanítás szellemi gymnastika, amelyet [Brassai] éppen ezen sajátosságainál fogva helyez az iskolai tanulmányok közt az első sorba s melynek tanítását nem pusztán csak a nyelv gyakorlati elsajátítása sürgeti” (Pálfi, 1900, 14). Így már érthetőbbé válik a módszeres lépések – s ezek közül is – a nyelvtani elemzés fontossága.

¹⁰³ Brassai nem tartotta iskolai feladatnak az idegen nyelvi társalgás tanítását. „Az írás és olvasás [a hangos olvasás vagyis a kiejtés] tanítását [Brassai] nem a nyelvtanító feladatának tartja: „Csak annyit kell mondanom, hogy egy nyelv sajátos hangjait s akcentusát más nyelv betűivel megérteni vagy tanítani sikertelen fáradság, s ezért a német olvasás tanításával papirost, tintát és időt vesztegetni nem volt kedvem. Aki tehát könyvemmel használni kívánja, tanuljon meg valakitől olvasni elő szöveget. Ritka eset, ha erre akárhol is hazánkban alkalom hiányoznék.” (Ezt Pálfi (1900, 8) idézi az *Okszerű vezér* előszavából; az általam használt harmadik kiadásban azonban ez nem található.) manapság azt lehetne mondani, hogy a német nyelv akkoriban nem volt egészen ‘idegen nyelv’, hanem valahol a ‘második nyelv’ és az ‘idegen nyelv’ között helyezkedett el. Bezzeg részletesen bemutatta Brassai a francia olvasást és írást (vö. Pálfi, 1900, 9), amelyik tényleg ‘idegen nyelv’ volt a Magyar hazánkban. – Egyébként a “Beszélgetés” című módszertani lépése voltaképpen nem társalgás, hanem kérdés-felelet formájában végrehajtott szóbeli grammatikai gyakorlás.

A könyvben megtalálható a kommunikatív szemlélet; Brassainak ugyanis feltehetően megvolt az az illúziója, hogy tankönyvének megtanulása alapján valamilyen módon lehetségessé válik majd szóban és írásban kommunikálni.

Brassai megszállottja volt a módszernek. Az ő szóhasználatában a ‘módszer’-t (vagyis az igazságra vezető utat), valamint a későbbi nyelvmetodikusok ‘módszer’-ét (mint a gyakorlati eredményre vezető fogások lépéseit).¹⁰⁴ Azt hiszem, hogy ez a meglehetősen újszerű volt, mert a didaktikának a nyelvoktatás módszerére hatással levő változata (a szakdidaktika) ekkoriban még nem fejlődött ki. Alapelvei közé tartozott a „Keveset, jól és lassan!” jelszóban megtestesülő fokozatosság és ‘ciklikus elmélyítés elve’ (ezt a nevet én adtam); az újratanítás elkerülése, a magasabb szintre helyező ismétlő ‘visszapillantás’ bevezetése; egyfajta gondolkodásfejlesztő módszer.¹⁰⁵

Az *Okszerű vezér*-t nem tekintem az idegen nyelvek oktatásában később uralomra jutott egyik modern irányzat „előfutár”-ának sem. Olyan szintézisnek látom, amelyben a széles látókörű szerző szinte gigantikus energiával igyekezett egyszerre létrehozni egy épület alapjait, a ráépülő házat, annak berendezését (a benne levő madárkalitkával, s néha még az odaillő madárfüttyről sem feledkezett el).¹⁰⁶ Nyilvánvaló, hogy mindez egy adott történeti korszak igényeinek kielégítésére irányult. Ma már tudománytörténeti forrás (egyébként nyelvtörténeti forrás is), amelynek sokféle tanulsága lehet – több szinten – többféle összefüggésbe helyezve.¹⁰⁷

Irodalom

Bárdos Jenő (1992). *A nyelvtanítás története és a módszerfogalom*. Veszprémi Egyetem, Tanárképző Kar. 199.

Brassai Sámuel (1845/1856). *Okszerű Vezér a német nyelv tanulásában*. I. rész. Az egyszerű és egyszerűen bővített mondat. Ötödik javított és bővített kiadás. II. rész: a tovább bővített mondat és a mondatfűzés. Stein János: Kolozsvárt, 212 + 254.

Brassai Sámuel (1863). *Ingyen tanító francia nyelvmester*. I. rész: a francia nyelv gyors, könnyű és alapos megtanulásra. Iskolai és magántanulásra. Kolozsvár.

¹⁰⁴ É. Kiss ezt így foglalja össze: „A struktúrák gyakorlásában fő módszere a szerkezeti elemek más-más szavakkal, kifejezésekkel való helyettesítése, a drillezés. Az új mondat szerkezeteket ismert szavakon, az új szavakat ismert szerkezetekben vezeti be, s gyakoroltatja. Fontos alapelve a máig is érvényes ’egyszer egyet’. Az új nyelvtani jelenséget először példákon mutatja be, s a szabályt magával a tanulóval vontja el” (É. Kiss, 1988, 193). – Több szabályt algoritmus formájában fogalmaz meg, vö. Pl. A német passivumnak az activumból való előállítását (Brassai 1845/47, 2, 125-6), körülbelül ugyanúgy, ahogy azt a transzformációs grammatikák hajnalán végezték.

¹⁰⁵ Ezeknek a módszertani elveknek az összefoglalását Brassai több helyen megadja; érdemes volna ezeket antológiaszerűen összegyűjteni. Egyelőre ezekről a leghasználatosabb áttekintést Pálfi (1900) nyújtja.

¹⁰⁶ „Az *Okszerű vezér* egy született nyelvész, emberileg szólva, teljesen önálló kutatásainak és csodálatosan mély vizsgálódásainak az oktatás érdekében való praktikus értékesítése egy olyan magatartású módszertani rendszer keretében, amelyet igazán csak a mindig maga lábán járó autodidakta alkothat” (Pálfi, 1900, 25-6).

¹⁰⁷ Brassainak mind az idegen nyelvek oktatására irányuló munkássága, mind az elismert német, a vitatott francia és a kevésbé ismert latin nyelvkönyvei, valamint annak a magyar nyelvterületen túlmenő hatása megérdemelnének egy nagyobb méretű szisztematikus elemzést. Ehhez is kiváló kiindulópontul szolgál majd Pálfi (1900) szép tanulmánya. – Nota bene, már halálának idején is tudománytörténeti jelentőségű volt, Kalmár erről így ír: „...mindenkinek, aki idegen vagy magyar nyelvtant akar írni, vagy a magyar nyelvtudomány történetében forrásbeli tájékozottságot akar szerezni, kötelessége Br[assai] Vezérét módszertani és nyelvészeti szempontból tanulmányozni, s ennél fogva a félvéyszázados könyvnek, mely immár a múlté, még ezentúl is van jövője” (Kalmár, 1900, 576). – Természetesen Brassainak az idegen nyelvek tanítására vonatkozó munkássága máris része a tudománytörténetnek. Bárdos Jenő összefoglaló művében erről így ír: „...Viëtor forradalmi változásokat kiváltó cikkének közvetlen előzménye Brassai Sámuel 1881-ben megjelent írása (Reform des Sprachunterrichtes in Europa: ein Beitrag zur Sprachwissenschaft), amelyben kifejti nézeteit. Brassai élesen szétválasztja a nyelvet és a nyelvtant, utóbbit inkább a nyelv tényeként kezeli, amelyeket induktív, analógias módon kell tanítani” (Bárdos, 1992, p. 54). Wilhelm Viëtor tekintik a direkt módszer úttörőjének; korszakos jelentőségű műve *Der Sprachunterricht muss umkehren!* (Heilbronn, 1982) (Bárdos, 1992, 198).

- Brassai Sámuel (1897). *Vissza és körültekintés nyelvünk ügyében*. Egyetemes Philologiai Közlöny XXI, 498-508 és 716-28.
- Békés Vera (1997). *A hiányzó paradigma*. Kísérlet egy alternatív tudományos paradigma metatudományos rekonstrukciójára. Történeti esettanulmányok a magyar nyelvtudomány köréből [kézirat.] Latin Betűk Kiadó: Debrecen [Megjelenés előtt.]
- Egyed Ákos (1994). *Kolozsvár szerepkörei*. Korunk, Harmadik folyam, 5/9, 4-10.
- Elekfi László (1950). *A százötven éves Brassai Sámuel*. MNy. XLVI, 351-9.
- É. Kiss Katalin (1988). Brassai Sámuel nyelvészeti munkássága. In: Németh G. Béla (szerk.) *Forradalom utá – kiegészítés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Akadémiai Kiadó. Bp., 175-94.
- Klaudy Kinga (1991). *A magyar fordítástudomány a 19. században. Brassai Sámuel nézetei a fordításról*. In: Kiss Jenő és Szűcs László (szerk.) *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány témaköréből*. Akadémiai Kiadó. Bp., 387-94.
- Kozma Ferenc (199). *Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus*. Akad. Ért. A Nyelv- és széptud. köréből. XIX, 5/25
- Máté Jakab (1997). *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 215.
- Pálfi Márton (1900). *Az Okszerű Vezér és Brassai nyelvtanító munkássága*. A Kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője 1899-1900, 3-39.
- Simonyi Zsigmond (1897). *Brassai Sámuel*. [Nekrolog.] Nyr. XXVI, 356-8.
- Vekerdi László (1972). Recenziója (1971)-ről. Magyar Tudomány, 17/2, 123-4.
- Vekerdi László (1996). *The heel and the complement. Modular theory of scientific cognition and sociology of scientific knowledge*. In: Terts István (szerk.) *Nyelv, nyelvész, társadalom*. Janus Pannonius Tudományegyetem – PSZM Projekt Programiroda. Pécs – Bp., 2. köt. 302-8.